

Minimalizácia alebo modernizácia štátu?

Milan ŠIKULA*

Minimalization or Modernization of State

Abstract

Paper argues the need to define the State as a dynamic historically conditioned phenomenon and identifies the key milestones of its qualitative changes. In the light of its inconsistent development paper justifies long-term trend of modernization as an adaptation which responds to historical changes, so that there is a positive shift of civilization. Essential feature of the state modernization is its increasing and innovating commitment in the economy and society.

Keywords: *state – historically determined phenomenon, social state, social models of state, state modernization, global crisis*

JEL Classification: H70, P17

Úvod

Analýzy zamerané na objektívnu identifikáciu príčin, ktoré vygenerovali globálnu krízu, postupne odhalili, že ide o nový krízový jav¹ a že jednou z kľúčových otázok relevantných nielen na ich pochopenie, ale aj účinnosť protikrízových a pokrízových adaptačných procesov je zásadné zreálnenie ponímania charakteru a funkcií štátu v ekonomike a spoločnosti. Systémový civilizačný rozmer globálnej krízy nastavil nekompromisné zrkadlo prevládajúcemu neoliberalnému prúdu a s ním spojenému trhovému fundamentalizmu, pod vplyvom ktorého došlo k hrubým teoretickým dezinterpretáciám a praktickým deformáciám fungovania štátu. Paradoxne sa tak dialo, a sčasti aj deje v čase, keď reálny rozporuplný vývoj prechodu civilizácie z industriálnej do postindustriálnej etapy naliehavo

* Milan ŠIKULA, Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava 5; e-mail: milan.sikula@savba.sk

¹ Dokumentujú to prívlastky, ktoré sa prebiehajúcej kríze postupne priradňovali najprv ako hypotekárna, finančná, ekonomická, potom politická, sociálna, dlhová, a nakoniec morálna, systémová a civilizačná.

vyžaduje nie odbúravanie či minimalizáciu štátu, ale naopak, modernizačné prehĺbenie a prispôsobenie jeho funkcií novým historickým výzvam a podmienkam. Hoci aj tie najliberálnejšie krajiny na čele s USA protikrízová adaptácia prinútila k bezprecedentnej finančno-ekonomickej angažovanosti štátu, zároveň ukázala, že jeho skutočná koncepčná modernizácia v globálnych súradniciach nebude ani rýchla, ani bezproblémová.

Prezentovaná stat' si preto kladie za cieľ prispieť k prekonávaniu rôznych ahistorických, účelovo ideologických a partikulárnymi záujmami podmienených dezinterpretácií štátu a jeho funkcií. Štát budeme vymedzovať ako dynamický historický jav, premenlivý v čase, vo vývoji ktorého je potrebné identifikovať kľúčové medzníky, ohraničujúce kvalitatívne zmeny konkrétne historickej podmienenosti jeho špecifického charakteru v jednotlivých etapách smerovania civilizácie. Na základe toho sa pokúsime vymedziť chápanie a zmysel modernizácie štátu a naznačiť možné premeny jeho budúceho formovania v podmienkach pokrízového vývoja globalizujúcej sa spoločnosti.

Metodologická expozícia

Pri skúmaní vývojových metamorfóz štátu považujeme za dôležité zladené uplatňovanie konceptu vývojovej podmienenosti (*path dependency*) a konceptu formovania vývoja (*path shaping*). Prvý umožňuje ukázať, ako minulosť podmieňuje prebiehajúce technologické, ekonomické, sociálne a inštitucionálne zmeny v spoločnosti. Druhý zase hovorí, že v rámci špecifických limitov môžu relevantné sociálne sily a aktéri cielene projektovať zmeny a spoluutvárať budúce smerovanie vývoja. Pritom v kontexte s teóriou komplexných adaptívnych systémov je opodstatnené vychádzať z toho, že pre každý spoločenský systém vždy existuje množina možných budúcností a že charakter a kvalita zvolenej trajektórie v podmienkach prechodu k postindustriálnej etape civilizácie a formovania znalostnej ekonomiky a spoločnosti viac než kedykoľvek v minulosti kriticky závisia od úrovne spoločenského poznania a od intelektuálnej a morálnej úrovne určujúcich aktérov, ktorí voľbu ovplyvňujú a realizujú. V tomto zmysle je v evolúcii štátu účelné a potrebné rozlišovať niekoľko rovín, resp. dimenzií historickej podmienenosti konkrétnej podoby štátu a špecifik jeho funkcií. Z hľadiska cieľa tejto state považujeme za dôležité rozlíšenie najmä nasledovných dimenzií:

- v rámci celkového dlhodobého vývoja civilizácie,
- v rámci hlavných etáp civilizácie,
- v rámci národných špecifik,
- v rámci dobovo prevládajúceho vplyvu kľúčových aktérov, napríklad pri voľbe sociálneho modelu.

V tomto kontexte sa vymedzovanie štátu ako „silného“ a „slabého“ javí ako zjednodušené, až zavádzajúce. Podstatné je to, či je funkčný vo vzťahu ku konkrétne historickým podmienkam a či sa včas a adekvátne prispôsobuje ich zmenám. História i súčasnosť ukazujú, že popri sebe môžu existovať dobre, resp. lepšie a horšie či zle fungujúce štáty. Je zrejmé, že to, čo sa často zjednodušene nazýva zlyhávaním štátu, je v skutočnosti viac zlyhávaním konkrétnej politiky, prostredníctvom ktorej sa funkcie štátu realizujú. Nám preto nejde o všeobecné či učebnicové² vymedzovanie funkcií štátu, ale o identifikáciu meniacich sa podmienok, ktoré a v čom menia nároky na konkrétne prispôsobovanie jeho funkcií, resp. spôsobu ich realizácie v súlade s civilizačným pokrokom. V tomto zmysle má kľúčový význam dôsledné metodologické rozlíšenie predglobalizačných a globalizačných podmienok a faktorov vývojovej adaptácie štátu. Nové etapy a epochy prinášajú z hľadiska štátu aj nové možnosti, úlohy i problémy a iné zase ustupujú do úzadia, alebo sa strácajú. Tým sa relativizujú nielen v minulosti úspešné i neúspešné koncepcie celkovej, no najmä hospodárskej politiky, ale často vzniká aj potreba určitého mixu medzi nimi a inováciou obsahu a foriem ich realizácie. Inými slovami, to, čo sa osvedčilo v určitých podmienkach, nemusí byť automaticky účinné v nových, zmenených podmienkach a opačne.

Náčrt historickej retrospektívy

Prvé štáty v zmysle organizačno-inštitucionálnej formy usporiadania spoločnosti, ktorá má tri základné zložky – územie, obyvateľstvo a mocensko-správny aparát – sa objavili približne pred šesťtisíc rokmi.³ Odvtedy štát prešiel nespočetnými premenami jeho konkrétnych foriem, ale aj mnohými kvalitatívnymi zmenami jeho charakteru, zamerania jeho funkcií i spôsobu ich realizácie. Samotný pojem *štát* sa používa od 16. storočia, keď sa v politickom myslení začalo formovať jeho chápanie ako osobitnej inštitúcie s vlastnou suverenitou, ktorá je nezávislá od cirkevnej moci, a zároveň prestáva byť čisto vlastníctvom panovníka a jeho rodiny. Základy systému národných štátov boli položené v 17. storočí, konkrétne v roku 1648, keď boli v nemeckom Münsteri a Osnabrückeru podpísané viaceré zmluvy, ktorými sa nielen nastoloval dočasný mier, ale založila sa aj

² Ako všeobecné učebnicové vymedzenie možno uviesť nasledovné funkcie: *bezpečnostná* (vnútorná a vonkajšia, alokačná, menová a fiškálna politika), *redistribučná* (sociálne politiky, zdravotníctvo, vzdelanie) *stabilizačná* a *regulačná* (legislatívna). Detailnejší prehľad funkcií štátu, osobitne v sociálnej oblasti poskytuje učebnica *Teória štátu a práva* (Šmihula, 2010).

³ Nadobúdali rôzne podoby od centralizovanej podoby mnohých ríš – aztéckej, rímskej, čínskej, mogulskej, zimbabwskej, osmanskej, inckej, ruskej a ďalších – k viac lokalizovaným štátom afrických a európskych kráľovstiev, ba i štátov náčelníckych spoločností v rôznych častiach sveta (Robinson, 2009, s. 175).

konceptia *národného štátu* a medzištátneho systému. Začal sa formovať a fungovať systém zložený z diskretných národných štátov ako interaktívnych jednotiek. V rámci toho sa nasledujúcich tristo rokov rozvíjal kapitalizmus, ako systém zložitých vzťahov medzi výrobou (ekonomikou), triedami, politickou mocou a územnou teritorialitou. Prostredníctvom národných štátov a v rámci nich sa utvárali sprievodné národné štruktúry, inštitúcie a aktéri (Robinson, 2009, s. 172 – 173). Celé toto historické obdobie od 16. storočia až zhruba do prelomu 70. a 80. rokov 20. storočia vymedzujeme ako predglobalizačnú etapu vývoja štátu. V nej sa postupne formovali a v rôznej miere a v rôznych krajinách realizovali predstavy o podstatných znakoch moderného štátu. Napriek ich dobovej podmienenosti, alebo možno práve preto, sú v mnohom poučné aj dnes.

Z najvýznamnejších renesančných mysliteľov pripomeňme autora pojmu *štát* N. Machiavelliho (1469 – 1527), ktorého pre jeho odidealizovaný prístup opisu politiky môžeme označiť ako politického realistu (Machiavelli, 1992), a J. Bodina (1530 – 1569), považovaného za otca modernej koncepcie štátnej suverenity (Krsková, 2002). V období osvietenstva akcentujúceho ľudský rozum sa zdôrazňovalo chápanie štátu, ktorý má slúžiť svojim občanom a „národnému záujmu“, ktorý je oddelený od náboženských a moralizujúcich špekulácií a má sa opierať o výsledky vedy. Sformovalo sa viacero konkrétnejších predstáv o jeho uplatnení, napr. moderný štát ako osvietenská absolutistická monarchia, ktorej sa jednotlivci musí podriaďovať, aby sa potlačili jeho prirodzené egoistické sklony (T. Hobbes, 1632 – 1728). Naproti tomu J. Locke (1632 – 1704) sformuloval koncept zmluvy medzi občanom a štátom, podľa ktorého sa ľudia podriadením štátnej moci nevzdávajú všetkých práv, ale štátu prenechávajú len tie svoje prirodzené práva, ktorých postúpenie je potrebné na efektívnu správu vecí verejných. Výmenou za to sa tieto prirodzené práva menia na občianske práva vrátane práva spolurozhodovať o chode štátu (Šmihula, 2010, s. 23). E. M. Voltaire (1694 – 1778) argumentoval vznik štátu ako produkt historického vývoja a zmluvný pôvod štátu odmietol. Ch. de Montesquieu (1689 – 1775) vysvetľoval príčiny rozdielnych foriem štátu v jednotlivých krajinách rozdielnymi prírodnými a spoločenskými podmienkami v ich historickom vývoji. Zdôraznil nevyhnutnosť individuálnej slobody, vzájomnú závislosť štátov, potrebu múdrych a rešpektovaných zákonov, deľbu moci v štáte. Prínos J. J. Rousseaua (1712 – 1778) do diskurzu o štáte bol najmä v tom, že k zdôrazňovaniu rozumu priradil potrebu citu, najmä súcitu s blížnym, a že ako prvý od seba odlíšil spoločnosť a štát. I. Kant (1724 – 1804) a G. F. Hegel (1770 – 1831) prispeli k rozvinutiu etického obsahu štátu a práva (Šmihula, 2010, s. 24).

Predovšetkým sú to idey, ktoré v 18. storočí spôsobili zásadný zvrat tým, že prekonali chápanie štátu ako nemennej, Bohom danej inštitúcie a rozvinuli prístup, v ktorom štát predstavuje sociálnu inštitúciu ako produkt ľudskej aktivity. Pritom sa presadila zásadná myšlienka, že človek nadaný rozumom je aj schopný zdokonaľovať existujúci spoločenský, politický a právny poriadok (Vojáček, 2004, s. 114). Pravda, história ukázala, že tento pretvárajúci potenciál má aj

veľké riziká, keď popri štátoch rozvíjajúcich demokratické, relatívne blahobytné spoločnosti umožnil aj vznik totalitných režimov s katastrofickými dôsledkami. Krátky exkurz do histórie v kontexte súčasného vývoja vedie k záveru, že modernizáciu štátu je potrebné chápať ako dlhodobý sprievodný proces takej jeho adaptácie, ktorou reaguje na vývojové zmeny technologických, ekonomických, politických, sociálnych, znalostných a etických podmienok tak, aby umožňoval pozitívne civilizačné posuny spoločnosti. Modernizácia štátu je teda neoddeliteľnou súčasťou konceptu spoločenskej modernizácie, ktorej kľúčovým kritériom je kvalita a udržateľnosť života.⁴

Skúmanie vývinových metamorfóz štátu od jeho vzniku ako národného štátu až podnes ukazuje, že minimálne za „posledných 100 rokov môžeme sledovať zvyšovanie úlohy štátu v hospodárstve (najmä vyspelých krajín)“ (Židek, 2007, s. 21). Presvedčivo to dokumentujú údaje tabuľky 1.⁵

T a b u ľ k a 1

Celkové vládne výdavky ako percento HDP v bežných cenách 1913 – 1999

	1913	1938	1950	1973	1999
Francúzsko	8.9	23.2	27.6	38.8	52.4
Nemecko	17.7	42.4	30.4	42.0	47.6
Holandsko	8.2*	21.7	26.8	45.5	43.8
Veľká Británia	13.3	28.8	34.2	41.5	39.7
aritmetický priemer	12.0	29.0	29.8	42.0	45.9
USA	8.0	19.8	21.4	31.1	30.1
Japonsko	14.2	30.3	19.8	22.9	38.1

* – 1910.

Prameň: Maddison (2001).

Zároveň je možné pozorovať, že sa zrýchľuje frekvencia zmien, resp. že sa relatívne skracujú intervaly medzi kvalitatívnymi zmenami charakteru a fungovania štátu. Dokumentujú to kľúčové historické medzníky v 20. storočí – prvá svetová vojna a vznik prvého socialistického štátu, veľká hospodárska kríza 30. rokov a druhá svetová vojna, „zlaté“ 50. a 60. roky, prelomové 70. roky v zmysle určitého rozhrania medzi industriálnou a postindustriálnou epochou, 80. – 90. roky – intenzívny nástup globalizácie a vznik globálnej krízy v prvej dekáde 21. storočia.

⁴ K najrozpracovanejším patrí koncept kvality a udržateľnosti života rozvíjaný tímom M. Potůčka, ktorý argumentuje, že ekonomický rast nevedie automaticky k zvyšovaniu kvality života, ani automaticky nenavodzuje žiaducu adaptáciu sociálnych vzťahov a hodnôt. Zdôrazňuje potrebu vyváženého prístupu k funkciám trhu, štátu a občianskeho sektora, ich dynamickú komplementaritu a požiadavku ich optimalizácie z hľadiska historických tradícií a konkrétnych podmienok (Potůček, Musil a Mašková, 2008).

⁵ Je zaujímavé, že trvalý rast vládnych výdavkov ešte v 19. storočí presne predpovedal A. Wagner, podľa ktorého bol tento trend aj pomenovaný ako Wagnerov zákon.

Uvedené zmeny historických podmienok zásadne, ale aj výrazne rozporuplne ovplyvňovali a ovplyvňujú teoretické chápanie a ideologické zdôvodňovanie charakteru štátu, jeho funkcií a jeho reálne fungovanie.

Veľká hospodárska kríza a „zlaté“ 50. a 60. roky

Korene Veľkej hospodárskej krízy a jej rozšírenie do celého sveta mali epicentrum v USA. Kríza zbavila svet rozšírenej ilúzie, že vzhľadom na hospodárske úspechy USA v 20. rokoch, keď sa ich podiel na svetovej priemyselnej výrobe do roku 1929 zvýšil na 43,3 %, Američania zvládli tajomstvo trvalej prosperity (Kennedy, 1996). Krach na burze, tzv. Čierny utorok 29. októbra 1929 bol jedným z prejavov nezdravých trendov v ekonomike, no zďaleka nebol jedinou príčinou krízy. Príčin bolo viacero. Hĺbku a trvanie krízy významne ovplyvnila reštriktívna hospodárska politika štátu, deflačná politika FED-u, kolaps bankového sektora, a to, že ochranárstvom a obmedzením vývozu kapitálu USA zásadne prispeli k rozšíreniu krízy do celého sveta. Podnietili vlnu protekcionizmu, ktorá sa prevalila svetovým hospodárstvom.⁶

Z hľadiska súčasnosti je poučné poukázať na zásadný vplyv príčin krízy vygenerovaných vývojom v bankovom sektore. Na začiatku 20. storočia, keď USA začali ašpirovať na pozíciu vedúcej mocnosti, ich FED za 16 rokov po svojom založení rozpožičal nie desaťkrát, ale mnohonásobne viac peňazí, než predstavovali úspory. Peniaze založené na úsporách sa tým zmenili na peniaze založené na dlhu.⁷ Zároveň investiční bankári, ktorí boli súčasťou komerčných bánk, čoraz viac špekulovali a preinvestovali aj komerčné depozity, čo vyústilo do dovtedy najväčšej finančnej a hospodárskej krízy. Ako jedno z najúčinnějších protikrizových opatrení sa preto stal Rooseveltom iniciovaný Glassov-Steagalov zákon, ktorým sa oddelilo komerčné a investičné bankovníctvo. Peniazom sa tým síce nevrátil pôvodný charakter, no fungovanie dlhových peňazí dostalo únosný kontrolovanejší rámec. Skúsenosti Veľkej hospodárskej krízy naplno odhalili zlyhanie liberálnych koncepcií a do centra pozornosti postavili plnú zamestnanosť a vyváženejší vzťah medzi trhom a štátom. Štát sa stal dôležitým ekonomickým aktérom nielen ako subjekt určujúci „pravidlá hry“, ale aj systémovo cielene zasahujúci pri doladovaní ekonomického cyklu, výraznejšie využívajúci nástroje fiškálnej politiky, najmä v štruktúre daní, s dôrazom na progresivitu, sociálne

⁶ Uvažovanie ciel a kvót bez ohľadu na medzinárodné zmluvy sa výrazne podieľalo na tom, že od roku 1929 do roku 1932 sa medzinárodný obchod nominálne znížil na jednu tretinu (Židek, 2007, s. 71).

⁷ Nie náhodou v súvislosti s pokrízovou reformou finančného systému padlo vyše 2 000 rôznych návrhov, ktoré mali spoločnú požiadavku, aby nebol založený na dlhu (Rowbotham, 1998). Práve táto požiadavka odhalila jadro problému.

a investičné výdavky z rozpočtu a ich rastúci podiel na HDP atď. Dochádzalo k rozširovaniu štátneho sektora a vo viacerých krajinách tieto procesy nadobudli charakter formovania štátu blahobytu; v niektorých prípadoch sa aplikovalo aj tzv. indikatívne plánovanie. Keynesovstvo si získalo dominantné postavenie v teórii i praxi a pod jeho vplyvom došlo k rozšíreniu klasických funkcií štátu a zásadnému nárastu ich rozsahu. Znamenalo to historický posun v modernizácii štátu, ktorý sa prejavil vo viacerých smeroch. Prvým sa stala povinnosť vytvárať stabilné podmienky na realizáciu podnikateľských aktivít v dlhodobom časovom horizonte, najmä garantovať existenciu „právneho štátu“ – existenciu a vymáhateľnosť práva, vhodnými opatreniami sa usilovať o stabilitu meny a udržiavanie rovnováhy, a tlmiť nepriaznivé vplyvy vonkajšieho prostredia (regulačná⁸ a stabilizačná funkcia). Druhý smer spočíval v uskutočňovaní redistribučnej funkcie, ktorou sa mali zmierňovať sociálne neúnosné dôsledky rozdeľovacích procesov podmienených fungovaním trhu. Tretí smer vyplynul z potreby, aby štát naprával zlyhania trhu v oblasti ponuky a distribúcie verejných statkov na základe účelového hospodárenia s prostriedkami daňových poplatníkov – alokačná funkcia (Klvačová, 2008, s. 21).

V predglobalizačnom období si spoločensko-hospodársky vývoj vynútil sformovanie moderného štátu ako stabilne územne ukotveného mocenského celku s centrálnou mocou. Jeho podstatnou črtou bol dôraz na vlastnú teritoriálnu integritu a lojalitu ku geografickému priestoru, ktorý kontroloval, reguloval a v ktorom rozvíjal a uplatňoval hospodársky nacionalizmus v zmysle spoločného zdieľania hospodárskeho priestoru občanmi štátu a presadzovania spoločenských noriem s ekonomickým obsahom na jeho teritóriu (porovnaj Deepak, 2002; Reich, 2002). Hoci povojnová obnova významne stimulovala ekonomický rast a zamestnanosť, tak na rekordných tempách tohto rastu v 50. a 60. rokoch sa nepochybné výrazne prejavil pozitívny vplyv aktívneho pôsobenia ekonomických funkcií štátu. Pre západné štáty, ako USA, Kanada, Západná Európa a Japonsko, vošli tieto dve dekády do histórie s názvom ako „zlaté“ či blahobytné.

Prelomový charakter 70. rokov

Fundamentálne celosvetové zmeny sa udiali v posledných dekádach 20. storočia a predstavujú podľa J. Ruggieho „epochálny medzník“ (Ruggie, 1993, s. 139 – 174). Začali sa v 70. rokoch a vzhľadom na prevratnosť ich vplyvu na budúci vývoj vtačili im pečať prelomovej dekády, v ktorej sa navodil trend minimalizácie úlohy štátu v ekonomike a čoraz širšieho presadzovania trhu prezentovaného

⁸ Regulačná funkcia neznamená len prvky rôznych obmedzení, ale aj prvky pozitívnej stimulácie v kontexte so sledovanými cieľmi.

ako najlepší samovyvažujúci nástroj usporiadania spoločnosti. Pozrime sa, v čom bola historická podmienenosť týchto zmien. Nahromadenie nerovnováh vo svetovej ekonomike vyústilo v roku 1971 do rozpadu bretonwoodskeho menového systému.⁹ Fungovanie tohto systému v podstate záviselo od toho, ako sa darilo ekonomike jedného štátu – USA. V roku 1971 sa stal neudržateľným vzhľadom na rastúci dopyt po zlate a dlhodobý deficit bežného účtu platobnej bilancie. Paradoxne, ani rozpadom tohto menového systému sa pozícia USA nielenže neoslabila, ale vytvorením postavenia dolára ako dominantnej rezervnej meny získali USA oproti ostatným štátom nezaslúženú výhodu financovať deficit bežného účtu vo vlastnej mene.¹⁰ Rozpad bretonwoodskeho systému však naštartoval ďalekosiahle zmeny aj vo finančnom sektore. Prakticky si vynútil prechod na plávajúce kurzy, čo vyvolalo potrebu zaistiť sa proti kurzovému riziku nielen diverzifikáciou portfólia, ale aj novými špeciálnymi zaist'ovacími produktmi, čo otvorilo široký priestor na špekuláciu. Centrálnym bankám rozviazal ruky na voľnejšiu monetárnu politiku. Vytvorili sa východiskové podmienky na bezprecedentnú expanziu finančných trhov a ich čoraz väčšiu odtrhnutosť od reálnej ekonomiky. Súbeh ropnej a potravinovej krízy odštartoval zásadné zmeny v reálnej ekonomike. Vyvolal nákladový typ inflácie, ktorá v spojení s vyčerpaním povojnovej obnovy a stagnáciou vyústila do bezprecedentného procesu – stagflácie. Pre adaptačné procesy, ktorými vyspelé trhové ekonomiky na to reagovali, bolo charakteristické, že popri krátkodobých neinvestičných, resp. investične nenáročných racionalizačných opatreniach, alebo rozpočtových dotáciách kompenzujúcich enormný nárast cien ropy, realizovali aj strednodobé reštrukturalizačné opatrenia prostredníctvom inovačných investícií. Tento proces viedol k masovej obnove fixného kapitálu na kvalitatívne vyššej technologickej úrovni a k vystupňovaniu inovačnej konkurencie. Rozvinuté štáty vstúpili do etapy postindustriálneho rozvoja. Štruktúra ich ekonomík sa začala posúvať od priemyslu k službám. Pod vplyvom technologicko-inovačnej revolúcie nielenže sa ekonomický rast stal menej náročným na prácu, čo generovalo štrukturálnu nezamestnanosť, ale vytvorili sa aj technické podmienky na prekonávanie obmedzení času a priestoru pri celoplanetárnom rozvíjaní ekonomických aktivít. Na to, aby sa táto možnosť mohla reálne využívať, bolo potrebné odstrániť prekážky, ktoré

⁹ Bol vytvorený v roku 1945 a mal stabilizovať medzinárodný obchod a umožňovať hladké transakcie. Popri podobe, ktorú presadili USA, založenej na pevných kurzoch mien naviazaných na dolár a jeho vymeniteľnosť za zlato, existoval aj konkurenčný Keynesov návrh. Ten predpokladal zavedenie medzinárodnej menovej jednotky bancor, založenej na hodnote 30 vybraných komodít. V kontexte globálnej krízy zaznievajú hlasy, že Keynesov návrh by bol býval prezieravejší a zaujímavý aj pri hľadaní alternatívy k súčasnému menovému usporiadaniu (Švihlíková, 2010, s. 153).

¹⁰ Takzvaná *Triffinova dilema* upozorňuje na to, že nie je možné, aby národná mena bez problémov plnila súčasne aj funkcie medzinárodnej meny, vzhľadom na protichodné požiadavky a možný stret záujmov.

predstavovali rôzne formy regulácie vonkajších ekonomických vzťahov uplatňovaných jednotlivými štátmi. Transnacionálne korporácie (TNK) a finančné kruhy vyspelých kapitalistických štátov, predovšetkým USA, preto začali vyvíjať enormný tlak, aby v záujme riešenia problémov rastu a obnovenia jeho vysokých temp programovo realizovali ďalekosiahlu dereguláciu a liberalizáciu,¹¹ a tak vytvorili potrebný priestor na rozvoj globalizácie, ktorá mala mať pre všetkých blahodárne účinky. Pri oslabovaní úlohy štátu v ekonomike zohral dôležitú úlohu tzv. washingtonský konsenzus, ako operacionalizovaná forma trhového fundamentalizmu v neoliberalnej hospodárskej politike.¹² Pod tlakom toho dochádza k odpútavaniu ekonomickej moci od štátov, ktoré sa dobrovoľne vzdávajú podstatnej časti regulácie a kontroly vonkajších ekonomických vzťahov, otvárajú svoje ekonomiky pre „bezbariérové“ rozvíjanie ekonomických aktivít TNK a finančného kapitálu na svojom teritóriu. V skutočnosti sa vytvárali podmienky frontálnemu útoku na sociálnu sféru a odbúravanie rôznych podôb sociálneho štátu.

Načrtnuté aspekty vývoja v 70. rokoch vygenerovali predpoklady fundamentálnych inštitucionálnych zmien, ktoré sa potom od 80. rokov naplno presadili v procese globalizácie. V užšom zmysle slova ako sformovanie kvalitatívne novej organizačnej formy podnikateľského subjektu TNK, ako dominantného aktéra globálneho hospodárskeho diania na jednej strane a ako zásadná zmena postavenia štátu ako organizačno-inštitucionálnej formy usporiadania spoločnosti s kvalitatívne novými nárokmi na jej funkcie na druhej strane.¹³ Mimoriadne dôležité sú hlboké inštitucionálne zmeny v širšom zmysle slova, ktoré spočívajú v podstatnej adaptácii súborov pravidiel fungovania ekonomiky v národnom a globálnom rámci.

Dominantné postavenie TNK je založené na hlbokej reštrukturalizačnej transformácii vnútroštátnej a medzinárodnej deľby práce na globálnu deľbu práce. Sila ich pôsobenia je daná veľkosťou zdrojov, ktorými disponujú, dĺžkou časového horizontu, v ktorom môžu zakladať svoje strategické rozhodnutia, a principiálne novým spôsobom využívania komparatívnych výhod. Svoju globálnu pozíciu si upevňujú adaptačnými procesmi zameranými na racionalizačné formovanie

¹¹ Po skončení uruguajského kola GATT sa clá v priemere znížili na 10 % úrovne bežnej komcom 40. rokov (Sereghyová, 2004, s. 147).

¹² Išlo o súbor odporúčaní Medzinárodného menového fondu, Svetovej banky a Ministerstva financií USA, zameraných najmä na tvrdé obmedzovanie rozpočtových deficitov hlavne škrtní výdavkov na zdravotníctvo a sociálne služby, rušenie progresivity daní, dôrazu na nepriame dane, otvorenie ekonomík obchodu a zahraničnému kapitálu.

¹³ Špecifickou kvalitatívnou zmenou na prelome 80. a 90. rokov bol rozpad systému socialistických štátov. Preexponované „všeobsihle“ vymedzené, byrokraticky centralizované funkcie štátu sa stali neudržateľnými v podmienkach nastupujúcej technologicko-inovačnej revolúcie a stupňujúcej sa globálnej konkurencie. Za týchto okolností bola nevyhnutnou východiskovou podmienkou modernizácie štátu systémová transformácia spoločností. Pravda, jej premena na postačujúcu podmienku sa ukazuje podstatne zložitejšia oproti pôvodným predstavám.

TNK ako komplexu, ktorého centrum sa koncentruje na tzv. jadrové aktivity, riadenie a kontrolu a na optimalizačné stvárňovanie produkčných a odbytových reťazcov ako flexibilného, hierarchicky štruktúrovaného satelitného systému; na zvyšovanie akvizičnej sily prostredníctvom fúzií a akvizícií, ako aj na zvyšovanie konkurencieschopnosti strategickou orientáciou na znalostné faktory, čím sa relatívne znižuje podiel hmotných aktív a radikálne zväčšuje podiel nehmotných – znalostných aktív. Uvedené adaptačné procesy v kombinácii s odpútaním ekonomických procesov a ekonomickej moci od teritoriálnej integrity štátov viedlo k obrovskej koncentrácii globálnej ekonomickej moci a vplyvu v rukách TNK (Šikula a kol., 2010, s. 28 – 31).

Transnacionálne korporácie ako kľúčoví hráči globalizácie cielene k vlastným komparatívnym výhodám vyhľadávajú pre jednotlivé stránky svojej činnosti parciálne komparatívne výhody v rôznych častiach sveta s cieľom maximalizovať ich synergický efekt. Usilujú sa o vyhľadávanie a fruktifikáciu optimálnej geografickej konfigurácie svojho globálneho hodnotového reťazca. Jeho jednotlivé články sa hlbšie špecializujú, čím sa vytvárajú nové komparatívne výhody, ktoré umožňujú maximalizovať synergický ziskový efekt TNK z globálne rozvíjanej deľby práce.

Flexibilný satelitný systém ako výkonnú súčasť komplexu TNK tvoria hierarchicky zosieťované články, počnúc vlastnými pobočkami, cez prvostupňových domácich a zahraničných dodávateľov, ďalej cez druho- a viacstupňových dodávateľov, až po periférnych subdodávateľov. Flexibilizácia TNK výrazne posilňuje asymetriu medzi centrom a článkami satelitného systému. Na jednej strane prenáša hlavný podiel a váhu trhovej neistoty a konkurencie na články satelitného systému a na druhej strane jeho synergický efekt koncentruje predovšetkým do centra TNK. Analogicky sa zvyrazňuje asymetria medzi priestorovou zakotvenosťou a nepohyblivosťou konkrétnych dodávateľov i subdodávateľov a geografickou pohyblivosťou TNK ako komplexu.

Vysoko koncentrovaná moc v kombinácii s celoplanetárnou geografickou pohyblivosťou a flexibilitou ich komplexu umožňuje TNK vyvíjať účinný tlak na štáty, aby prebrali čo najväčšiu časť sociálnych, enviromentálnych a ďalších nákladov (Keller, 2006).

S utváraním dominantného postavenia a vplyvu TNK je podmienená druhá stránka fundamentálnych inštitucionálnych zmien v procese globalizácie, ktorej podstatou je na jednej strane čiastočný rozklad integrity štátov (najmä malých a stredných) v dôsledku odpútania ekonomických procesov a ekonomickej moci od teritória štátneho celku, a na druhej strane prelínanie moci a vplyvu TNK s veľkými domovskými štátmi a dôležitými medzinárodnými globálnymi inštitúciami. V podmienkach veľkého štátu, čo v najvyhranenejšej podobe platí pre USA, došlo nie k odpútaní ekonomickej moci od teritoriálnej integrity štátu, ale k jeho zajatiu domácimi najsilnejšími ekonomickými, predovšetkým finančnými skupinami¹⁴ (Klvačová a kol., 2008, s. 28 – 29). Špecificky inverzným

splynutím ekonomickej moci a štátu je prípad, keď veľký štát s centrálnou riadenou ekonomikou má vlastné štátne TNK (Čína), resp. keď veľký štát ovláda veľké domáce súkromné TNK (Rusko). Pozoruhodný a poučný je príklad malých škandinávskych štátov, ktoré vďaka dlhodobému koncepčnému rozvíjaniu znalostných faktorov dosahujú špičkovú konkurencieschopnosť. Na základe nej dokážu v interakcii s domácimi i zahraničnými TNK presadzovať vlastné národné-štátne záujmy a účinne modernizovať ich špecifický sociálny model.

Osobitným prípadom systémových inštitucionálnych zmien bola transformačná modernizácia štátov postkomunistického sveta, v ktorej sa ešte vypuklejšie prejavili problémy modernizácie štátu ako vo vyspelých západných krajinách.¹⁵

Z hľadiska menších a hospodársky slabších štátov malo odpútanie ekonomickej moci niekoľko zásadných dôsledkov.

- Rozsiahla liberalizácia a deregulácia spôsobili, že teritoriálne integrovaný priestor štátu bol priamo vsadený do globálnych ekonomických súradníc, čím sa fakticky na minimum zredukovala úloha a vplyv štátu vo vonkajších ekonomických vzťahoch.

- Došlo k spretŕhaniu väzieb medzi teritóriom štátu, presne vymedzeným jeho hranicami, a ekonomickým priestorom, ktorý sa v zásade od neho odpútal a v prevažnej miere sa vymanil spod jeho reálneho regulačného a kontrolného pôsobenia. Globalizované prelínanie a zauzlenie vlastníckych vzťahov výrazne relativizuje, či dokonca spochybňuje otázku, čo je a čo nie je na území štátu a mimo jeho územia národným bohatstvom.

- Odpútanie ekonomického priestoru a ekonomickej moci od teritória štátu výrazne oslabilo zodpovednosť podnikateľských subjektov vo vzťahu k úlohám a problémom sociálnej sféry, ktorá zostala v podstate pripútaná na územie štátu.

- Narušili sa aj väzby medzi mechanizmami demokracie pripútanými k štátnej ukotvenému celku a faktickou ekonomickou mocou, ktorá sa od teritória štátu odpútala (Šíkula a kol., 2010, s. 31 – 32).

V doterajšom vývoji procesu globalizácie možno identifikovať nasledovné formy odpútavania ekonomickej moci od štátu.

- Vari najzjavnejším je medzinárodný pohyb kapitálu predovšetkým v podobe priamych zahraničných investícií (PZI), ktoré zaznamenali v poslednej tretine 20. storočia enormný nárast. Vzhľadom na rastúcu závislosť ekonomického rozvoja od PZI sú štáty nútené

¹⁴ Lobistickým tlakom, až vydieraním sú schopné nútiť štát aj k opatreniam, ktoré majú často až charakter morálneho hazardu, ako napríklad k tolerovaniu, resp. podpore zjavne či skryte podvodných aktivít, ktoré v nenásytnej honbe za ziskom skôr alebo neskôr vyúsťujú do rôznych národohospodárskych problémov, bublín a krízových javov, taktiež poskytovaním masívnej pomoci najväčším „hriešnikom“ finančnej a ekonomickej krízy. Na ich dôsledky sa však už musia poskladať daňoví poplatníci, zamestnanci, rozvojové krajiny atď.

¹⁵ Zaujímavú analýzu špecifických aspektov stredo európskej transformácie predstavuje kniha J. Drahekoupila (2009).

vzájomne si konkurovať v získavaní zahraničných investorov, predháňať sa v poskytovaní výhodných podmienok a viac-menej sa podriaďovať odporúčaniam globálnych inštitúcií.

- Veľmi dôležitú úlohu zohrávajú aktivity a vplyv takých medzinárodných inštitúcií, ako SB, MMF, WTO, ktoré pod citeľným lobistickým tlakom TNK významne určujú agendu a smerovanie globalizácie. Uplatňuje sa tak akýsi systém globálneho vládnutia bez globálnej vlády (Potůček, Musil, a Mašková, 2008, s. 36).

- Menej zjavným, no mimoriadne vplyvným kanálom sa stal tzv. digitálny priestor. V rámci tohto neuchopiteľného prostredia prebieha čoraz viac aktivít ekonomických subjektov, prekračujúcich tak hranice štátu, ako aj inštitucionálny aparát ekonomiky (Smith, Solinger a Topik, 1999).

- Ďalšou formou sa stali rôzne vysoko špecializované a silne sa koncentrujúce inštitucionálne, resp. funkcionálne centrá, v ktorých sa sústreďujú právne, finančné a iné služby. Hoci ležia na teritóriách národných štátov, fakticky sú odnacionalizované (Smith, Solinger a Topik, 1999).

- Veľmi významnú cestu prekonávania teritoriálnej integrity štátov predstavujú procesy regionalizácie svetovej ekonomiky, a to formou vytvárania regionálnych integračných zoskupení, v rámci ktorých vznikajú tesnejšie väzby medzi niekoľkými štátmi a na ktoré prenášajú časť svojich kompetencií.

- Špecifickým prierezovým spôsobom prekonávania integrity suverénnych štátov, podmieneným globalizačnými a integračnými procesmi, je vytváranie a uplatňovanie rôznych záväzných, vyžadovaných či podmienene odporúčaných medzinárodných inštitucionálnych rámcov zahŕňajúcich právne režimy, pravidlá, postupy a kritériá.

- Obyvateľstvo sa v kontexte globalizačných a integračných procesov javí ako relatívne najstatickejší faktor. Hoci vo vzťahu k nemu je štát schopný vykonávať široký rozsah funkcií, aj v správaní obyvateľstva a jeho vývoji dochádza čoraz viac k rôznym formám prekonávania pripútanosti k teritóriu ohraničenému hranicami štátu (migrácia, boj o talenty a znalostných pracovníkov, globálne elity) (Jiráňková, 2007).

Globalizácia spôsobila výraznú rekonfiguráciu a modifikáciu regulačnej a stabilizačnej funkcie štátu tým že funkcie štátu – zamerané na podporu využívania vlastných komparatívnych výhod domácimi podnikateľmi i na podporu ich prenikania do zahraničia na jednej strane, a na ochranárske a protekcionistické praktiky zamerané proti hospodárskej expanzii zo zahraničia na strane druhej – sa výrazne menia. Ich obsahom sa čoraz viac stáva ústretová adaptácia na podmienky globalizačných procesov s cieľom čo najlepšie participovať na efektoch globálneho využívania komparatívnych výhod. Ide predovšetkým o investovanie do vytvárania nových a kultiváciu existujúcich komparatívnych výhod atraktívnych pre zahraničných investorov (všetky druhy infraštruktúry, moderný systém vzdelávania, veda a výskum, kvalitné podnikateľské prostredie a pod.), ako aj „zápas“ o kvalifikovanú negóciáciu podmienok a stimulov tak, aby zabezpečovali vyváženú participáciu na efektoch, ktoré zahraniční investori dosahujú na základe komparatívnych výhod daného štátu.

Globalizácia viedla k postupnej inverzii úlohy národných štátov a transnacionálnych korporácií. Štáty postupne prestávajú byť *organizátormi* hospodárskej súťaže podnikov, určujúcimi jej pravidlá, a stávajú sa účastníkmi súťaže o priazeň podnikateľských subjektov a ich prilákanie na svoje územie. Transnacionálne korporácie postupne prestávajú byť *účastníkmi* hospodárskej súťaže usporadúvanej národnými štátmi a stávajú sa „usporiadateľmi“ súťaže pre národné štáty o dosahovanie najvyššej konkurencieschopnosti, ktorá sa najprv chápala ako najpriaznivejšie podmienky pre zahraničných a domácich podnikateľov. Trhy, na ktorých o svoju konkurencieschopnosť bojujú národné štáty, sú virtuálne trhy podnikateľského prostredia, trhy „podnikateľského pohodlia“ (Klvačová a kol., 2008).

Inverzia úloh národných štátov a podnikateľských subjektov však má nasledovné dôsledky:

- zmäkčuje podmienky podnikovej sféry na dosahovanie konkurencieschopnosti, zapája štáty do dosahovania jej dobrých výsledkov;
- spravidla sa zväčšuje tlak na štát v oblasti verejných financií – znižovanie príjmov (znižovanie daní, odvodov a pod.) a zvyšovanie výdavkov podporujúcich konkurencieschopnosť, výskum, vzdelanie, infraštruktúru a pod.;
- vytvára sa asymetria medzi právami TNK na jednej a povinnosťami štátu na druhej strane;
- dlhodobé účinky takto presadzovanej zmeny úlohy štátu pôsobia deštruktívne na sociálnu súdržnosť a politickú stabilitu;
- v súťaži o maximálnu konkurencieschopnosť štátov je hlboký rozpor medzi úlohou tvorca pravidiel hry hospodárskej súťaže pre podniky na jeho území a úlohou účastníka súťaže o priazeň podnikovej sféry v globálnom meradle.

Objektívne a mýtické príčiny krízy sociálneho štátu

Vznik sociálneho štátu, ktorý sa významne angažuje v sociálnej oblasti, sa všeobecne spája s Bismarckovými sociálnymi zákonmi. K jeho širokému rozvíniu však došlo pod vplyvom katastrofálnych ekonomických a sociálnych dôsledkov druhej svetovej vojny a reminiscencií na Veľkú hospodársku krízu. Už počas vojny anglický ekonóm W. H. Beveridge vypracoval prvý program sociálnej politiky.¹⁶ V povojnovom období sa v Európe ani v USA v postrooseveltovskej dobe nereštauroval čistý trh v pôvodnej podobe. Prvých 25 rokov po druhej svetovej vojne bolo obdobím vôbec najdlhšieho, najdynamickejšieho a neprerušovaného

¹⁶ Ústrednou myšlienkou programu bola téza, že štát mal zabezpečovať obyvateľstvo „od kolísky až po hrob“. Jeho obsahom bolo komplexné sociálne, predovšetkým materiálne zabezpečenie všetkých skupín obyvateľstva, otázky chorobnosti, nevzdelanosti a ďalších príčin chudoby, ako aj prebudovanie a zjednotenie sociálneho poistenia (Žídek, 2007, s. 99).

rastu priemyselných štátov. To na jednej strane vytváralo relatívne priaznivé podmienky pre sociálnu sféru, no na druhej strane rozvoj sociálnej sféry bezpochyby tiež pozitívne vplýval na hospodársky rast. Vo väčšine štátov západnej Európy sa postupne rozvíjal európsky sociálny model v rôznych modifikáciách, ktoré mali v značnej miere podobné hlavné prvky a líšili sa skôr v ich dávkovaní (Pick, 2011, s. 132). V USA sa postupne začal formovať neoliberalný model, ktorý sa plne presadil od 80. rokov. Do polovice 90. rokov bola v súťaži ekonomickej výkonnosti medzi sociálnym a neoliberalným modelom meranej rastom produktivity úspešnejšia EÚ.¹⁷

Od polovice 90. rokov pod vplyvom súbehu hlbokých zmien nastal zvrät v kľúčových podmienkach, ktoré ohrozili sociálny model, a naopak, otvorili nebyvalý priestor neoliberalnému modelu. Predovšetkým to bol postupný prechod vyspelých štátov do prvej fázy postindustriálneho vývoja, keď 50 %-ný podiel sekundárneho sektora na celkovej pracovnej sile bol v závere industriálnej éry vystriedaný vyše 70 %-ným podielom terciárneho sektora. S postupným nasycovaním potrieb od jednoduchších k zložitejším postupuje aj útlm dynamiky dopytu a tým aj ponuky smerom od jednoduchších k zložitejším sektorom. Analogicky postupuje technický pokrok a vzostup produktivity od jednoduchších sektorov k zložitejším. V druhej fáze postindustriálneho rozvoja s posunom ťažiska do kvartárneho sektora a znalostnej ekonomiky sa tieto procesy výrazne zintenzívňujú. Znalostná ekonomika prináša podstatne účinnejší technický pokrok, zameraný na intelektualizáciu výrobkov a služieb. To vyvolalo popri zvyšovaní produktivity práce aj súbežne rast produktivity kapitálu a integrálnej produktivity. Mimoriadne sa zvýšila účinnosť investícií do kvalitatívnych znalostných faktorov. Subjekty, ktoré sa na tento prevratný trend primerane a s predstihom adaptovali, získali mimoriadnu a trvácnu konkurenčnú výhodu. Analýzy ukázali, že to boli predovšetkým veľké TNK, ktoré výhody veľkosti a rozsahu znásobili novou kvalitou kombinácie hmotných a nehmotných aktív naprieč celou korporáciou.¹⁸

Pritom je potrebné poukázať na dva fakty. Po prvé, sú to TNK, ktoré majú rozhodujúci podiel na svetových výdavkoch na vedu a výskum,¹⁹ pričom na

¹⁷ Od začiatku povojnovej éry, keď úroveň produktivity západnej Európy nedosahovala ani polovicu úrovne USA, tak do polovice 90. rokov EÚ prakticky prekonala náskok USA, keď zostávanie v produktivite znížila až na 5 % (Pick, 2011, s. 133).

¹⁸ Dokazujú to výsledky výskumu elitnej skupiny 150 najvýkonnejších TNK (megainštitúcií v rámci súboru 2 000 najväčších spoločností), ktorá v rokoch 1984 – 2004 na základe znalostne orientovanej reštrukturalizácie aktív v priemere zdvojnásobila svoje príjmy, no strojnásobila svoje čisté príjmy a zošesťnásobila svoju trhovú kapitalizáciu (Bryan a Zanini, 2005).

¹⁹ Medzi 700 firmami, ktoré v roku 2001 najviac investovali do výskumu a vývoja (spolu 310 mld. USD), bolo 98 % TNK. Táto čiastka predstavovala 46 % celkových svetových výdavkov na výskum a vývoj a viac ako dve tretiny (69 % výdavkov, ktoré vynaložila podnikateľská sféra v celosvetovom meradle) (World Investment Report, 2005).

celkovom počte najväčších TNK majú určujúci podiel americké korporácie. Po druhé, že Spojené štáty patria ku krajinám s najvyšším podielom výdavkov na vedu a výskum na HDP, v čom výrazne prevyšujú EÚ.²⁰

Tento predstih v znalostných faktoroch a jeho dôrazné využívanie v amerických TNK v prebiehajúcej globalizácii zásadne posilnil pozíciu USA v konkurencii centier svetovej ekonomiky (Sereghyová a Zafarpour, 2004). Väčšina krajín a podnikateľskej sféry EÚ sa týmto trendom adaptovala nedostatočne. V omnoho menšej miere aplikovala znalostné faktory a viac využívala tradičný technický pokrok. Prechod USA na znalostne neoliberalný model im umožnil od polovice 90. rokov výrazne až štvornásobne zrýchliť rast integrálnej produktivity z 0,1 % na 0,4 %, pričom v EÚ sa naopak spomalil z 0,5 % na 0,2 % (Pick, 2011, s. 134).

Tento aspekt vývoja predstavuje jednu z hlavných príčin krízy európskeho sociálneho modelu. Druhá hlavná príčina krízy európskeho sociálneho modelu spočíva v tom, že nové civilizačné trendy postindustriálneho vývoja objektívne menia štruktúru ekonomiky, zvyšujú nároky na výdavky a na vzdelanie a jeho predlžovanie, na sociálnu sféru, kvalitu života, zdravie, na ozdravovanie a ochranu životného prostredia a na to, že ich podiel na celkových výdavkoch sa bude naďalej zvyšovať, a to bez ohľadu na to, či sa budú vynakladať solidárnym, alebo trhovým spôsobom. Kombinácia oboch príčin spôsobila, že fungovanie sociálneho modelu v EÚ začalo vážne ohrozovať rozpor medzi predbiehaním jeho výdavkov pred rastom jeho výkonnosti. Od roku 2001 sa pod vplyvom ďalších faktorov ešte vystupňoval tlak na odbúravanie sociálneho modelu v EÚ. Spojené štáty začali s cieľom oživenia vonkajšieho a domáceho dopytu razantne uplatňovať prorastovú makroekonomickú, hlavne kurzovú a rozpočtovú politiku. Oslabením kurzu dolára posilňovali exportnú a antiimportnú konkurencieschopnosť, čo citeľne napomohlo obnovenie rastu americkej ekonomiky. Súčasne to spôsobilo nielen pribrzdzenie rastu EÚ, ale aj stupňovanie tlaku konkurencie nízkym zdaňovaním a nízkou sociálnou ochranou práce. Tento ekonomický tlak bol ešte zosilňovaný politickým tlakom takých inštitúcií ako MMF, SB a OECD. Proti sociálnemu štátu sa sformovala ucelená doktrína, tzv. parížsky konsenzus²¹

²⁰ V USA sa tento podiel pohybuje okolo 2,7 %, zatiaľ čo v EÚ len 1,9 %. Pritom absolútny objem zdrojov na vedu a výskum je v USA 1,8-krát väčší a v prepočte na obyvateľa dokonca 2,4-krát väčší.

²¹ Vedecké zdôvodnenie mala poskytovať nová politicko-ekonomická paradigma, ktorou sa odvrhol keynesovský koncept, v ktorom bol v centre pozornosti agregátny dopyt, pričom dôležitú úlohu hrali vládne výdavky, a na miesto určujúceho teoretického konceptu nastúpil monetarizmus M. Friedmana a ekonómia strany ponuky, v ktorých hlavnú úlohu hrali peniaze, inflácia a agregátna ponuka. Úloha štátu sa zredukovala len na odstraňovanie prekážok efektívnej alokácie kapitálu a práce, teda na rušivú činnosť odborov, na minimalizáciu zákonov sociálnej ochrany, na znižovanie demotivujúcich daní a na to, aby sa v záujme prekonávania nahromadených problémov a obnovy rastu prostredníctvom dôslednej deregulácie a liberalizácie vzdal ekonomickej moci v prospech globálnych trhových síl.

(Aiginger, 2005). V rámci nej sa presadzovali najmä dve argumentačné línie. Prvá ignorovala objektívny rast nákladov na nové civilizačné výzvy a ako hlavný problém ťažkostí financovania verejných služieb zveličene zdôrazňovala plytvavosť a zneužívanie sociálnych systémov. Riešením by malo byť ich obmedzenie a prevedenie na trhový režim formou privatizácie. Druhá línia sa sústredila na zdôvodňovanie znižovania daní ako hlavného spôsobu zrýchľovania hospodárskeho rastu. K ich zásadnej relativizácii a spochybneniu významne prispeli empirickými analýzami Pick (2006; 2011) a Aiginger (2005). Z ich záverov vyplynulo, že plytvavosť reálne predstavuje len malú časť – možno jednu desatinu zvyšovania výdavkov.²² Taktiež spochybnili výhodnosť súkromných sociálnych služieb pred solidárnymi, keď z výsledkov analýz vyplynulo, že v súkromných systémoch sú väčšie riziká, sú nákladnejšie a menej dostupné.²³ Pravda, za odporom voči solidárnemu systému v dôchodkovej či zdravotnej, alebo vzdelávacej sfére treba vidieť veľký záujem súkromného sektora o tento lukratívny dynamický segment ekonomiky. Ako výrazne zveličený a idealizovaný sa ukázal vplyv znižovania daní ako najvýznamnejšieho faktora zrýchľovania rastu. Analýzy ukázali, že je to vysoko nákladný a málo účinný spôsob. Znižovanie celkovej miery zdanenia prispieva k hospodárskemu rastu prevažne extenzívne a mnohonásobne menej, ako je prínos znalostných faktorov rastu produktivity.²⁴ Analýzy na jednej strane presvedčivo spochybnili zveličený vplyv plytvavosti sociálneho systému a stimulujúceho znižovania daní na rast ekonomiky, no zároveň na druhej strane potvrdili spomalenie rastu produktivity, hospodárskeho rastu a oslabovanie relatívnej konkurencieschopnosti EÚ, ohrozujúce dlhodobé základy jej sociálneho modelu.²⁵

²² Prieskumy ukázali, že dobrovoľná nezamestnanosť sa podieľala na celkovej nezamestnanosti asi jednou pätinou a s ňou spojené sociálne dávky predstavovali len asi 0,2 % HPD. Podobne okolo 0,2 % HDP predstavovalo plytvanie liekmi poistencami zdravotného poistenia (Pick, 2011, s. 111).

²³ Súkromné penzijné systémy majú neistú budúcu kúpnu silu penzií, režijné náklady pohltia okolo 30 % poistného oproti 3 – 5 % v solidárnych systémoch a pre chudobných sú pridrahé. Súkromné zdravotníctvo je podstatne nákladnejšie ako solidárne (v USA napr. zhruba dvojnásobne). Aj sebadômyselnejšie systémy úverov na štúdiu pri spolplatnení vysokoškolského štúdia nevyhnutne vedú k určitej príjmovej selekcii prístupu k vzdelaniu, a teda k diskriminácii (Pick, 2011, s. 111).

²⁴ Z výsledkov analýz vyplynulo, že zníženie miery zdanenia o 1 % v pomere k HDP môže prispieť k jeho zvýšeniu o menej ako 0,1 %. Podstatne viac – takmer päťnásobne – však prispieva k zvyšovaniu chudoby. Zníženie celkovej miery prerozdelenia HDP (súčet zdanenia a schodku verejného rozpočtu) o 1% spôsobuje zvýšenie miery chudoby o viac než 0,4 % (pozri Pick, 2011, s. 136).

²⁵ Ak od začiatku 70. rokov do polovice 90. rokov sa dlhodobo zvyšovala miera prerozdelenia HDP zo 41 % na 46 % a bola navyše dofinancovaná zvýšením schodkov rozpočtov z 3 % na 5 %, čím sa príjmy z oboch zdrojov na solidárne financovanie celkovo zvýšili o 7 % v pomere k HDP. Od polovice 90. rokov nastal zvrät. Zvyšovanie zloženej daňovej kvóty sa zastavilo a schodky sa do roku 2000 škrtni znížili o 4 % (Pick, 2006, s. 698).

Modernizácia štátu a jej globálne súradnice

Rozpor medzi predstihom rastu výdavkov sociálneho štátu a neadekvátnou výkonnosťou jeho ekonomiky zdanlivo opodstatňoval prechod k neoliberalnému modelu. Hlbší štruktúrovanejší pohľad „dovnútra“ európskeho sociálneho modelu síce potvrdzuje jeho viaceré všeobecné črty v jednotlivých krajinách, no hlavne odhaľuje výrazné národno-štátne špecifiká a navodzuje hľadanie odpovede na otázku minimalizácie či modernizácie sociálneho štátu. Kríza európskeho sociálneho modelu a pokusy o jej prekonanie viedli k sformovaniu štyroch relatívne homogénnych nástupníckych modelov²⁶ a k súťaži nielen medzi nimi, ale aj vo vzťahu k znalostne liberálnemu modelu USA. Nástupnícke modely sa z pôvodného modelu vytvárali rozdielnymi až protichodnými reformami a prístupmi k hodnoteniu úlohy a sily sociálneho štátu, charakterizovanými mierou prerozdelenia, predovšetkým na sociálnu a zdravotnú ochranu. Komparatívna analýza²⁷ presvedčivo ukázala, že ekonomicky a sociálne najúspešnejším je od polovice 90. rokov *znalostne sociálny* model, vyvinutý v Dánsku, vo Fínsku a Švédsku, založený na solidárnom rozvíjaní znalostnej modernizácie ekonomiky a spoločnosti. Krízu sociálneho modelu vplývajúcu z predbiehania výdavkov pred výkonnosťou prekonal aktívne, zvyšovaním výkonnosti znalostnou cestou. Jadro úspechu spočívalo v politike drahej práce a reštrukturalizácii výdavkov verejných rozpočtov výrazným zvýšením výdavkov na znalosti (výskum a vzdelanie), ktoré v roku 2001 dosiahli 11 % HDP a boli o 4 – 5 percentuálnych bodov vyššie ako v ostatných modeloch. Zároveň sa vzdal svojho sociálneho nadštandardu. Najvýraznejšiu reštrikciu medzi porovnávanými modelmi však nepoužil len na pasívne prekonávanie deficitu, ale hlavne na modernizačnú reštrukturalizáciu ekonomiky. Zachoval silný sociálny štát s vysokou mierou prerozdelenia HDP, ktoré je však vysoko funkčné. Znalostne sociálny model je tak založený v značnej miere na solidarite, bez sociálnych bariér, a ku komparatívnym výhodám sociálneho modelu, k motivačnej účinnosti trhu a sociálnej súdržnosti pridal ešte komparatívnu výhodu založenú na intelektualizovanej, relatívne drahej práci. Predstihuje ostatné nástupnícke modely, ako aj neoliberalne znalostný model USA nielen v produktivite práce, ale aj v integrálnej produktivite výrobných faktorov, čo je rozhodujúce pre dlhodobu udržateľnú výkonnosť a konkurencieschopnosť. Novšie analýzy ukázali, že tento vývoj pokračuje aj po roku 2000

²⁶ Výstižne ich vymedzil M. Pick (2006) ako *znalostne sociálny model* (Dánsko, Fínsko, Švédsko), *zadržiaci model* (Nemecko Francúzsko, Taliansko), *hybridný model* (V. Británia) a *ultraliberálny doháňací model* (Česko, Maďarsko, Poľsko), pričom v rámci neho ešte ako jeho radikálnejší variant označil skupinu pobaltských štátov a Slovensko (Pick, 2006, s. 701 – 705).

²⁷ Priekopnícku zásluhu na nej má M. Pick, ktorý jej zásadné výsledky v ucelenej podobe publikoval v článku (Pick, 2006).

a že znalostne sociálny model úspešne obstál v teste reálnym životom.²⁸ Je úspešnejší aj vo vzťahu k prevažne trhovou cestou rozvíjanej modernizácii neo-liberálne znalostného modelu USA napriek tomu, že ten podporuje výkonnosť výrazným oslabovaním domácej meny, tlakom na znižovanie daní a sociálnej ochrany práce, ako aj podporou domáceho dopytu schodkovými rozpočtami.

Perspektívnosť a konkurencieschopnosť znalostne sociálnej modernizácie štátu preverila aj globálna ekonomická kríza. Škandinávské štáty s najvyššou mierou prerozdelenia dosahujú najnižšie rozpočtové deficity.

T a b u ľ k a 2

Podiel daní a príjmov vlády na HDP vybraných krajín (rok 2009) (v %)

Krajina	Podiel celkových príjmov vlády (aj nedaňových) na HDP	Podiel daní (bez sociálneho poistenia) na HDP	Deficity rozpočtov krajín za rok 2009 k HDP
Španielsko	34.7	18.7	-11.2
Portugalsko	41.6	22.2	-9.4
Írsko	34.1	21.5	-14.3
Grécko	36.9	19.3	-13.5
Nemecko	44.3	23.6	-3.3
Francúzsko	48.1	24.9	-7.6
Dánsko	55.8	47.1	-2.8
Fínsko	53.2	29.9	-2.4
Švédsko	55.7	35.9	-0.8

Prameň: Eurostat (2010).

Globálna kríza veľmi názorne a nekompromisne odhalila neudržateľnosť rôznych koncepcií minimalizácie funkcií štátu v ekonomike. Krízové a pokrízové adaptačné procesy zase nastolili neoddiskutovateľnú požiadavku akceptovať v rámci systémovej konvergencie²⁹ aj systémovú diverzitu. Rozpracúvaniu teoretických

²⁸ Aj po roku 2000 škandinávské krajiny pokračovali v uplatňovaní znalostne sociálneho modelu. Podľa údajov Eurostatu v roku 2004 mali naďalej výrazne o 3 – 4 percentuálne body vyšší podiel výdavkov na znalostné faktory (vzdelanie, výskum a vývoj a IKT) ako priemer EÚ 15 a dlhodobo si udržiavajú pozície na popredných miestach globálnej konkurencieschopnosti. Potvrdil to aj IMD World Competitiveness Yearbook 2008.

²⁹ V 60. rokoch 20. storočia, keď sa začali rozvíjať *teórie koncepcie postindustriálneho rozvoja*, ako ich súčasť vznikla *teória konvergencie spoločenských systémov* – kapitalizmu a socializmu. V ucelenej podobe ju sformuloval J. K. Galbraith, ktorého dielo syntetizuje americký inštitucionálny T. Vebleom, a keynesovskú makroekonomiu. Vyspelú kapitalistickú ekonomiku považuje za zmiešanú ekonomiku, ktorá sa skladá z plánovitého sektora veľkých korporácií a trhového sektora malých a stredných podnikov. Pritom zdôrazňuje, že plánovitý sektor má tendenciu presadzovať sa v celej ekonomike, zvlášť keď sa kombinuje s aktívnou úlohou štátu, ktorá by sa mala koncentrovať najmä na anticyklickú a rastovú politiku zabezpečujúcu žiaducu úroveň agregátneho dopytu, rovnováhu medzi úsporami a investíciami, a zároveň vytvárať vhodné podmienky na úspešné plánovanie na úrovni korporácií (Galbraith, 1967b; 1973). Galbraith si uvedomoval, že štát je v područí veľkých korporácií, preto zdôraznil, že ak má štát účinne presadzovať spoločenský záujem, musí sa vymaniť spod ich vplyvu. Splnenie tohto predpokladu by viedlo podľa neho k systému, ktorý nazval *nový socializmus* (Galbraith, 1967a).

základov diverzity na modernizáciu štátu a jeho funkcií v ekonomike poskytuje zaujímavé podnety inštitucionálna ekonómia, ktorá sa už od svojich začiatkov zameriavala na úlohu štátu pri tvorbe a realizácii národnej economickej politiky.

Inštitucionalizmus prekonáva neschopnosť neoklasickej ekonómie vysvetliť kvalitatívne zmeny vo vývoji ekonomiky vzhľadom na jej dôraz na statické chápanie rovnováhy a na to, že abstrahuje od inštitucionálnej formy, v ktorej reálny vývoj ekonomiky prebieha. *Holistický prístup* inštitucionalizmu namiesto nereálneho „ekonomického človeka“ skúma a interpretuje ekonomické javy ako integrovanú výslednicu množstva kultúrnych, sociologických, politických, psychologických a iných faktorov. Vďaka tomu, že vývoj ekonomiky a spoločnosti vysvetľuje v historickom čase, je výrazne realistickejší v komplexnom chápaní sociálno-ekonomických javov a procesov, aj evolúcie úlohy štátu v nich. Namiesto abstraktne dokonalého konkurenčného trhu ako spôsobu optimálnej alokácie zdrojov, inštitucionalisti chápu trh ako spoločenskú inštitúciu, ktorej efektívnosť je podmienená konkrétnym inštitucionálnym usporiadaním spoločnosti a ekonomiky, teda aj konkrétnej podoby štátu.

Zaujímavý prístup k modernizácii štátu v podmienkach globalizácie a prechodu k znalostnej ekonomike a spoločnosti prináša teória variet kapitalizmu, ktorá pri analýze štruktúrnych závislostí národného inovačného systému kladie dôraz na reálne chápanie inštitúcií z hľadiska špecifických podmienok rôznych krajín (Casper, Hollingsworth a Whiley, 2005, kap. 7, s. 228). Táto teória orientuje analytickú pozornosť na súvislosti medzi ekonomickým rastom a štruktúrou inštitúcií regulujúcich trhy práce, kapitálu a poznatkov. Zdôrazňuje, že v každej krajine sa tieto inštitúcie v dôsledku osobitosti vzorov historického vývoja kombinujú špecificky odlišným spôsobom. Zároveň upozorňuje, že na ekonomickú a inovačnú výkonnosť vplyva nielen vyspelosť jednotlivých inštitúcií, ale aj kvalita ich vzájomnej komplementárnosti.

Z hľadiska formovania znalostnej spoločnosti si zaslúži pozornosť aj aspekt modernizácie štátu formou *štvorpartity*, uplatňovaný v škandinávskych krajinách, kde popri tradičnej tripartite majú samostatné inštitucionálne zastúpenie nezávislí odborníci a experti z oblasti vedy a výskumu, univerzít a pod.³⁰

Dôležité podnety na modernizáciu štátu vo vzťahu k ekonomike predstavuje koncept *podnikateľskej ekonomiky* od Audretscha a Thurika (2000), ktorý stavia do centra pozornosti vytváranie priaznivého podporného prostredia pre malé inovačné podniky, fungujúce ako generátor reštrukturalizácie smerujúcej do nových *high-tech* oblastí. Na základe toho vzniká možnosť zvyšovať nielen zamestnanosť, ale aj mzdy, a tým eliminovať, resp. aspoň zmierňovať dôsledky zvyšovania nezamestnanosti podmienenej konkurenčným zoštiehľovaním veľkých firiem v tradičných odvetviach.

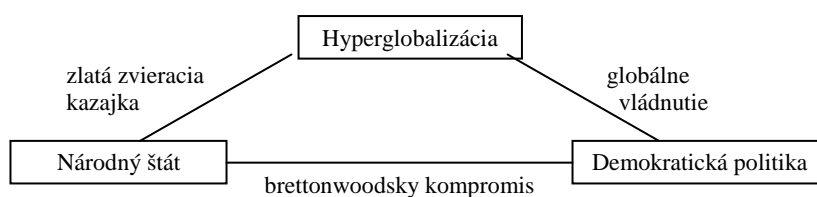
³⁰ Podnetnú analýzu tejto problematiky obsahuje štúdia K. Aiginger (2007).

V kontexte analýzy príčinných súvislostí globálnej ekonomickej krízy myšlienku diverzity zásadne formuluje Stiglitz konštatovaním, že „kapitalizmus a komunizmus sú asi preč, ale existujú rôzne druhy trhového hospodárstva a súťaž medzi nimi pokračuje“ (Stiglitz, 2010, s. 10). Upozorňuje na aktuálnosť Keynesovho prístupu, v ktorom je trh v centre úspešnej ekonomiky, no sám osebe nemôže správne fungovať. Štát musí hrať dôležitú úlohu nielen vtedy, keď treba ekonomiku zachraňovať, keď trhy zlyhajú, ale reguláciou trhov ich zlyhaniam aj zabráňovať.

Stiglitz odhaľuje viacúrovňové zreťazenie príčinných súvislostí krízy a na príklade USA poukazuje na jej systémový charakter. „Zlyhanie nášho finančného systému je odrazom všeobecného zlyhania nášho hospodárskeho systému a zlyhanie hospodárskeho systému zase odzrkadľuje hlbšie problémy našej spoločnosti.“ (Stiglitz, 2010, s. 368)

Modernizácia štátu môže reálne prebiehať jednotlivo, resp. v skupine štátov, no jej plnohodnotné všestranné rozvinutie sa nemôže uskutočňovať mimo globálnych súradníc, teda v jednote s modernizáciou inštitucionálnej štruktúry a fungovania svetovej ekonomiky. Na tento dvojrozmerný aspekt modernizácie štátu originálne reaguje Rodrik (2011) vo svojej najnovšej knihe *Paradox globalizácie*. Jej ústrednú myšlienku výstižne vyjadruje jej podtitul – *Prečo nemôžu globálne trhy, štáty a demokracia koexistovať*. Zdôrazňuje evidentný, no dnešnou hyperglobalizáciou prehladaný a ignorovaný fakt, že legitimizácia vládnutia sa v súčasnosti opiera a v dohľadnej budúcnosti bude opierať o demokraciu a jej mechanizmy ukotvené v rámci národných štátov. Preto záver vyjadrený v podtitule nazval *fundamentálnou politickou trilémou* a znázornil ju v tejto podobe (schéma 1).

S c h é m a 1

Prameň: Rodrik (2011), s. 201.

Zo schémy 1 vyplýva, že všetky súčasti nemôžu reálne existovať zároveň, v tom istom čase. Vychádza z toho, že vo svete jednoducho existuje príliš veľa národno-štátnej diverzity, aby sa dala vtesnať do reálne účinných a udržateľných pravidiel. Riešenie trilemy zdôvodňuje prechodom k umiernenej ukotvenej globalizácii. Tento prechod by sa mal podľa neho realizovať podľa nasledovných siedmich princípov:

1. Trh musí byť hlboko ukotvený v systéme vládnutia, trhy však samy seba negenerujú, neregulujú, nestabilizujú a nerobia sa udržateľnými. Trhy a vlády (štát) treba chápať ako dve strany mince.

2. Demokratické vládnutie a politické komunity sú organizované prevažne v rámci národných štátov, a pravdepodobne tak v bezprostrednej budúcnosti zostanú. Efektívnosť a legitimizácia globalizácie sa má riešiť posilňovaním, nie okypťením demokratických procedúr v rámci štátov.

3. K prosperite nie je „jedna cesta“, dnešné inštitúcie sú len podmnožinou potenciálnych inštitucionálnych možností. Jadro inštitucionálnej infraštruktúry sa musí budovať na národnej úrovni, kde sa rozvíjajú inštitúcie, ktoré navyše vyhovujú konkrétnym krajinám.

4. Krajiny majú právo podporovať svoje vlastné sociálne usporiadanie, reguláciu a inštitúcie. Medzinárodné dohody môžu byť dôležitým prínosom, no ich úlohou je posilňovať integritu domáceho demokratického procesu, a nie ho nahrádzať.

5. Krajiny nemôžu mať právo vnucovať svoje inštitúcie iným. Ochranu vlastných hodnôt a regulácie treba ostro odlišovať od ich vnucovania iným.

6. Účelom medzinárodného ekonomického usporiadania musí byť budovanie pravidiel fungovania a manažovania prepojenia (*interface*) medzi národnými inštitúciami. Akcent na podstatnú riadiacu funkciu národných štátov vo svetovej ekonomike neznamenaá vzdať sa medzinárodných pravidiel. Ide však o to, aby multilaterálny režim umožnil národom najlepšie sledovať ich vlastné hodnoty, rozvojové ciele a prosperovať v rámci vlastného sociálneho usporiadania.

7. Nedemokratické krajiny nemôžu rátať s rovnakými prvkami a privilégiami medzinárodného ekonomického poriadku ako demokratické (Rodrik, 2011, s. 237 – 245). Rodrigovo chápanie umiernennej globalizácie zreálnuje aj predstavy o viacúrovňovom globálnom vládnutí, v ktorom jednotlivé úrovne majú adekvátny podiel zodpovednosti a sú vzájomne funkčne previazané.³¹

Záver

Retrospektívny analytický pohľad na vývinové metamorfózy chápania štátu a reálneho uskutočňovania jeho funkcií je poučný aj pre súčasnosť. Odhaľuje, že formovanie štátu je dynamický proces, ovplyvňovaný kvalitatívnymi zmenami civilizačného vývoja, konkrétne historickými determinantmi v rámci jeho etáp, dobovo prevládajúcimi ideológiami a záujmami vládnuccich aktérov a elít, ako aj spektrom špecifik národno-štátnej diverzity. V rámci zložitého a rozporuplného historického stvárňovania podôb štátu sa presadzuje dlhodobý trend jeho modernizácie ako

³¹ Hendersonová (2001) v tomto zmysle rozlišuje globálnu, medzinárodnú, štátnu, firemnú, samosprávnú, občiansku a rodinnú (individuálnu) úroveň.

funkčnej adaptácie jeho charakteru a funkcií na meniace sa faktory historickej podmienenosti, ktorá umožňuje pozitívne civilizačné posuny vývoja spoločnosti. Ako podstatnú črtu modernizácie štátu možno pozorovať jeho rastúcu angažovanosť v ekonomike a kvalite a udržateľnosti života. V kontexte globálnej krízy sa ako jedno z kľúčových východísk jej prekonávania ukazuje nielen určité prinavrátenie či obnova suverenity štátov odňatej hyperglobalizáciou, ale aj koordinované a vzájomne zladňované rozvíjanie ich združenej suverenity, až po subsidiárne účelné prenesenie časti ich suverenity na modernizované globálne inštitúcie. Modernizácia štátu sa stala mimoriadne náročnou, zodpovednou a nekončiacou úlohou napredovania civilizácie.

Literatúra

- AIGINGER, K. (2005): Towards a New European Model of a Reformed Welfare State: An Alternative to the USA Model. In: *Economic Survey of Europe*. Kapitola 7. New York – Geneva: United Nations – Economic Commission for Europe, č. 1, s. 105 – 114.
- AIGINGER, K. (2007): Performance Differences in Europe: Tentative Hypothesis on the Role of Institutions. [Working Papers, No. 304.] Vienna: WIFO.
- AUDRETSCH, D. B. – THURIK, A. R. (2000): Capitalism and Democracy in the 21st Century: from the Managed to the Eutrepurial Economy. *Journal of Evolutionary Economics*, 10, č. 1, s. 17 – 34.
- BRYAN, L. L. – ZANNINI, M. (2005): Strategy in an Era Global Giants. *The McKinsey Quarterly*, č. 4.
- CASPER, S. – HOLLINGSWORTH, J. R. – WHILEY, R. (2005): Varieties of Capitalism: Comparative Institutional Approaches to Economic Organisation and Innovation. In: CASPER, S. and WARDEN, F., van (eds): *Innovation and Institutions: A multidisciplinary Review of the Study of Innovation System*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- DEEPAK, N. (2002): *Governing Globalisation: Issues and Institutions*. New York: Oxford University Press.
- DRAHOKOUPIL, J. (2009): *Globalization and the State in Central and Eastern Europe. The Politics of Foreign Direct Investment*. London: Routledge.
- EUROSTAT (2010): *Government Finance Statistics*. Luxembourg: Eurostat 2010/1.
- GALBRAIT, J. K. (1967a): *Společnost hojnosti*. Praha: Svoboda.
- GALBRAIT, J. K. (1967b): *The New Industrial State*. Boston: Houghton Mifflin.
- GALBRAIT, J. K. (1973): *Economics and the Public Purpose*. Boston: Houghton Mifflin.
- HENDERSONOVÁ, H. (2001): *Za horizontem globalizace*. Praha: Dharma Gaia.
- JIRÁNKOVÁ, M. (2007): Globalizace, hospodářský nacionalismus a národní stát. *Scientia et Societas*, č. 4.
- KELLER, J. (2006): *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON.
- KENNEDY, P. (1996): *Vzestup a pád velmocí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KLVAČOVÁ, E. a kol. (2008): *Fenomén dobývání renty a jeho vliv na české veřejné finance*. Praha: Professional Publishing.
- KRSKOVÁ, A. (2002): *Štát a právo v európskom myslení*. Bratislava: Iura Edition.
- MACHIAVELLI, N. (1992): *Vladár. Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia*. Vojenské umenie. Bratislava: Tatran.
- MADDISON, A. (2001): *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: OECD, Development Centre Studies.

- PICK, M. (2011): Stát blahobytu, nebo kapitalismus? My a svět v éře neoliberalismu 1989 – 2001. Všeň: Grimmus.
- PICK, M. (2006): Hospodářská a sociální výkonnost modelů evropského sociálního státu v soutěži s USA. *Politická ekonomie*, LIV, č. 5, s. 680 – 691.
- POTŮČEK, M. – MUSIL, J. – MAŠKOVÁ, M. (2008): Strategické volby pro českou společnost. Teoretická východiska. Praha: Sociologické nakladatelství.
- REICH, R. (2002): *The Future of Success*. New York: Vintage.
- ROBINSON, W. I. (2009): *Teorie globálního kapitalismu*. Transnacionální ekonomika a společnost v krizi. Praha: Filosofie.
- ROWBOTHAM, M. (1998): *The Grip of Death*. Charlbury, UK: Jon Carpenter Publishing. [Slovenský preklad M. Hučka: *Smrteľné zovretie*. 1. časť – Analýza moderných peňazí, otroctva zadlženosti a deštruktívnej ekonomiky. Verejná správa, č. 15.]
- RODRIG, D. (2011): *The Globalization Paradox. Why Global Markets, States, and Democracy can't Coexist*. Oxford: Oxford University Press.
- RUGGIE, J. G. (1993): *Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations*. *International Organisation*, 47, č. 1, s. 139 – 174.
- SEREGHYOVÁ, J. (2004): Konkurenceschopnost Evropské unie v podmínkách globalizace. *Acta Oeconomica Pragensia*, 12, č. 3, s. 143 – 168.
- SEREGHYOVÁ, J. – ZAFARPOUR, Sch. (2004): *Topical Issues of International Corporate Networking in the Globalizing World Economy*. Vienna: Wirtschaftsuniversität.
- SMITH, D. A. – SOLINGER, D. J. – TOPIK, S. C. (eds) (1999): *States and Sovereignty in Global Economy*. New York: Routledge.
- STIGLITZ, J. (2010): *Im Freien Fall. Vom Versagen der Märkte zur Neuordnung der Weltwirtschaft*. München: Siedler Verlag.
- ŠIKULA, M. (2009): Kritická miera rozporov civilizácie a globálna kríza. *Ekonomický časopis/ Journal of Economics*, 57, č. 8, s. 732 – 755.
- ŠIKULA, M. a kol. (2010): *Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti* Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- ŠMIHULA, D. (2010): *Teória štátu a práva*. Bratislava: EPOS.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. (2010): *Globalizace & krize. Souvislosti a scénáře*. Všeň: Grimmus.
- VOJÁČEK, L. a kol. (2004): *Dejiny verejného práva v Európe*. Bratislava: Právnická fakulta UK.
- ŽÍDEK, L. (2007): *Dejiny světového hospodářství*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.